MARCU MIHAIL DELEANU
(Reşiţa)

CARACTER NAŢIONAL ŞI ASPECT DE MASĂ ÎN PREOCUPĂRILE DIALECTALE DIN BANAT LA SFÂRŞITUL SECOLULUI AL XIX-LEA

1. Preocuparea unor intelectuali din Banat pentru graiurile şi dialectele româneşti la sfârşitul secolului al XIX-lea se încadrează în direcţia europeană de abordare a trăsăturilor dialectale dacoromâne în context romanic. Astfel, referiri la **ń** bănăţean (înmuiat) şi **ñ** spaniol făcea, printre alţii, Enea Hodoş, la Caransebeş, când a scris despre *graiul ţărănului din Bănat*, în prefaţa culegerii de folclor *Poezii poporale din Bănat*, 1892. Iar fonetisme specifice subdialectului bănăţean, similare cu ale unor limbi şi dialecte romanice, a semnalat şi At. M. Marienescu în broşura *Dialectul român-bănăţian*, Lugoj, 1902. Dar cele mai interesante referiri la România occidentală în legătură cu graiurile din Banat a făcut Simeon Mangiuca.

1.1. Amintim, în primul rând, adnotările acestuia pe primul volum al dicţionarului publicat de A. de Cihac în 1870: *Dictionnaire d'etymologie daco-romane*, I. *Éléments latins comparés avec autres langues romanes* (vezi Deleanu 2002, p. 155–169).

1.2. În al doilea rând: *Studii limbistice*. *O sută de etimologii revindecate elementului roman, contra Miklosich şi Cihac* (în F, 1883, reluat în L din acelaşi an).

1.3. În al treilea rând, studiul *Cinci-zeci de etimologii de cuvinte bănăţenesci de origină romană cari nu sunt introduse în dicţionarie* (în F, 1884).

2. Academicianul avocat Simeon Mangiuca din Oraviţa citează 29 de tratate de romanistică şi glosare dialectale italiene, franceze, retoromane, catalane. Dintre acestea, 25 le avea în bibliotecă, printre care

BDD-V701 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:08:54 UTC)

cele mai importante lucrări ale lui Fr. Diez, Fr. Miklosich, Du Cange, L. Diefenbach. (Iordan–Manea 1965 citează doar cinci dintre autorii amintiţi de orăviţean.) S. Mangiuca avea şi lucrarea în care Petru Maior scria că româna *se loveşte* cu spaniola, franceza şi italiana; avea şi *Tentamen criticum*, unde A. T. Laurian comparase *Tatăl nostru* cu cel din zece dialecte italiene, şase franceze, patru spaniole şi unul retoroman. Îşi procurase şi lucrarea lui G. I. Ascoli: *Sull'idioma friuliano e sulla sua affinita colla lingua valaca*, 1846.

3. Cercetarea lexicului românesc şi a regionalismelor bănăţene în context romanic decurge, la Mangiuca, din luarea în calcul a consecinţelor geopolitice rezultate din înrudirea de limbă a românilor din Austro-Ungaria cu marile popoare ale Europei: francezii, spaniolii, italienii. Un comandament naţional a fost, în epoca dualistă, sublinierea acestei înrudiri şi transmiterea, în apus, a năzuinţelor de emancipare culturală, politică şi lingvistică a românilor din Banat. Acelaşi comandament naţional îl slujiseră şi Damaschin Bojincă, Eftimie Murgu, răspunzându-i lui Sava Tóköly în latină şi germană, ca şi Corneliu Diaconovici prin revista „Rumänische Revue". Pentru acelaşi motiv şi-a tipărit Simeon Mangiuca în germană volumul din 1890: *Daco-romanische Sprach- und Geschichtsforschung*.

3.1. Din prea mult zel naţional, S. Mangiuca acceptă numai regionalismele bănăţene moştenite din latină. El l-a certat pe învăţătorul Sofronie Liuba pentru că îi trimitea lui Hasdeu bănăţenisme de origine sârbească, maghiară şi germană, care, în opinia sa, nu-şi aveau rostul în *Etymologicum Magnum Romaniae*. În disputa sa cu Miklosich şi Cihac, S. Mangiuca a uitat cele citate cândva de el din Max Müller: „*reala şi naturala viaţă a limbii stă în dialectele sale*".

3.2. Ca Simeon Mangiuca gândea şi avocatul Elia Trăilă, care a criticat (în F 1882, 19, 223): „*jargoanele muscăleşti, poleceşti, lituane, turceşti, greceşti, bulgăreşti şi jidano-nemţeşti*" din proza lui Nicolae Gane. Bănăţenii, ca şi ardelenii, s-au străduit să evite, chiar să elimine din scrisul lor cuvintele „*comune cu alte popoare conlocuitoare*", pentru „*a demonstra lumii că limba română e mai latină decât a surorilor ei*", scria Elia Trăilă (D 1894, 32, 1). În schimb, scriitorii din Regat, constata şi Gr. Silaşi de la Cluj, exagerau în folo-

BDD-V701 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:08:54 UTC)

sirea regionalismelor, în loc să pună în evidenţă elementul latin din limba română, care „*ne leagă laolaltă dintr-o margine a românimii la celaltă*” (F 1882, 33, 403). Elia Trăilă se temea că pericolul slavizării pândea nu doar în Banat: regionalismele *muscăleşti* şi *poleceşti* din Moldova ne puteau trimite „*în cealaltă estremitate, de la care numai un pas mai este spre a sbura în gâtul «colosului nordic»*” (F 1882, 19, 223).

4. Recursul lui Mangiuca la romanitatea apuseană, în numele interesului naţional, nu era un reflex întârziat al Şcolii Ardelene în Banat, ci avea motive de stringentă actualitate în epocă. Bănăţenii abia scăpaseră de sub autoritatea bisericii sârbeşti, iar unii învăţaţi europeni, deşi partizani ai latinităţii românilor, precum Arthur şi Albert Schott, considerau, în 1845, că în Banat, unde „*valahii trăiesc laolaltă cu slavii (sârbi, rascieni)*”, se vorbea o limbă *slavo-valahă* (Schott 2003, p. 81). Fraţii Schott au sesizat dreptul românilor la o limbă naţională în *haină latină*, sintagmă prin care înţelegeau renunţarea la alfabetul chirilic (*ibidem*, p. 79). Ei vedeau salvarea românilor de supremaţia slavă printr-o implicare mai puternică a Germaniei la gurile Dunării. Contând pe această situaţie geopolitică, bănăţenii nu întâmplător îşi publicau scrierile în limba germană. Interesul unor mari cancelarii eurpopene pentru apărarea românităţii de pericolul panslavismului este amintit şi de Ioan Slavici în *Închisorile mele* (vezi idem, *Opere*, IX, 1978, p. 451).

4.1. Un alt motiv al recursului la romanitate ar fi faptul că palatalizarea dentalelor în Banat (*frace* „frate”, *gin* „din”) era pusă pe seama *înrâuririi sârbilor* (Hasdeu 1973, p. 181), iar pentru pronunţarea consoanelor africate ca fricative (*śinś* „cinci”, *śińe* „cine”) É. Picot citează limbile sârbă, cehă, poloneză, deşi fenomenul apare şi în italiană, franceză (Petrişor 1963, p. 74). Respingând asemenea influenţe slave, At. M. Marienescu a descoperit similitudini italiene şi franceze pentru fenomene fonetice specifice graiurilor din Banat, găsindu-le, acestora din urmă, originea „*în latină, în limbile romanice şi în dialectele lor*” (Marienescu 1902, p. 7).

5. Discuţiile despre graiurile bănăţene, în contextul lingvisticii romanice, din perspectiva luptei de emancipare a românilor, nu pot fi

BDD-V701 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:08:54 UTC)

despărţite de lucrarea lui Al. Mocioni, *Conştiinţa naţională*, 1887, unde apar frecvent şi sunt lămurite noţiuni precum: *caracter naţional*, *limbă*, *conştiinţă naţională* (vezi David 2012, p. 82). Aceasta, după ce lucrarea lui Vincenţiu Babeş, *Cauza limbelor şi naţionalităţilor în Austria*, Viena, 1860, în română şi germană devenise îndreptar de căpătâi pentru bănăţenii cu preocupări filologice şi istorice.

6. Impulsul naţional general care a dus la cercetarea graiurilor a determinat şi **caracterul de masă** al acestor preocupări în Banat, ca al întregii culturi bănăţene de până la Unirea din 1918 (vezi Oallde 1969, p. 5–7). Au scris despre graiuri învăţători, preoţi, magistraţi, avocaţi, publicişti, profesori filologi sau de alte discipline, câţiva dintre ei ajungând membri ai Academiei Române la secţia de istorie, de limbă şi literatură, fără să fi avut pregătire universitară în domeniu. Lipsind, în Banat, un for academic şi învăţământ filologic superior, intelectualii secolului al XIX-lea, de la vlădică la opincă, s-au simţit datori să contribuie la cunoaşterea graiurilor dacoromâne din Banat şi a dialectelor limbii române. Să ne oprim doar la două-trei exemple concludente pentru ceea ce am numit aspectul de masă al preocupărilor dialectale din Banat la sfârşitul secolului al XIX-lea.

6.1. Arhitectul Adrian Diaconu (= Diaconovici), pe când era student la Graz, a făcut două călătorii (în 1873 şi 1874) la românii din Istria, relatate în 1880, l-a întâmpinat, în 1895, pe Gustav Weigand în gara din Bocşa, *bineventându-l* în limba germană, l-a însoţit în cercetările dialectale în Bărbosu, Ramna şi Reşiţa, i-a dat informaţii despre bufeni. A. Diaconu a scris în FD despre cuvântul *codru* (care în Banat înseamnă şi „munte”, ca la istromâni), despre *cioacă*, *cucă*, *cioban* şi *păcurar*, despre *ni-s*, *mi-s*, care se află şi în dialecte italiene: „*Veneţianii zic **mi sono**. Parmegianii asemenea*”. A semnalat că frătuţii (bănăţenii băştinaşi) rostesc *bat*, *măsa*, iar bufenii (oltenii colonizaţi) zic *beat*, *măsea* (FD, IV, 1889, p. 32, col. 5). L-a însoţit pe E. Cramaussel (profesor de franceză la şcoala normală din Bucureşti şi vorbitor de provensală) în documentarea etnolingvistică din 1897 pe văile Bistrei şi Timişului (FD, II, 1897, p. 29, col. 3–4).

BDD-V701 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:08:54 UTC)

6.2. Petru Broşteanu, funcţionar şi secretar al Societăţii Căilor Ferate Austro-Ungare, a publicat, în 1877, *Das Eisen un Stalwerk Reschitza*, dar şi *Rhaeto-romanii, originea şi elementele limbei lor*, 1892. A tradus în germană lucrarea lui Vasile Maniu, *Cu privire la cercetarea istorică a românilor. Studii istorico-critice şi etnologice*, Reşiţa, 1884 (Turcuş 2006, p. 117–119). A tradus în germană şi a publicat în „Rumänische Revue" scrierea lui D. Bolintineanu, *Călătorii la românii din Macedonia*.

6.3. Învăţătorul **Sofronie Liuba** din Măidan a propus un sistem de redare în scris a graiurilor bănăţene care să nu scoată din ecuaţie ortografia limbii literare: la *vitceji*, scria el, dacă lăsăm afară pe **c**, rămâne forma literară (ortografică, zice el) viteji. „*Aşa şi unde se află **dgi**, **dge**, dacă se lasă afară **g**, are înţeles ortogr....*" (F, III, 1898, p. 16, 188).

7. Presa a contribuit la dimensiunea de masă a preocupărilor dialectale din Banat în contextul mai larg al luptei de apărare a limbii şi a fiinţei naţionale. Scrierile lui Enea Hodoş, At. M. Marienescu, Sofronie Liuba şi Aurel Iana au apărut, mai întâi, ca foiletoane, în FD şi „Drapelul" (Lugoj). „Dreptatea" a publicat, în 1894, un *turvin limbistic* pe seama cuvintelor bănăţene *divan, divănire, turvin, zbor*.

7.1. Dintre publicişti, **Valeriu Branişte** a fost iniţiatorul şi susţinătorul preocupărilor dialectale. În gazetele conduse de el a publicat poezii în dialect de Victor Vlad Delamarina şi George Gârda.

7.2. George Candrea a venit în 1894 la redacţia „Dreptăţii", unde i-a ţinut locul lui Valeriu Branişte când acesta a fost internat politic. L-a primit pe Gustav Weigand la sosirea în Timişoara (6 august 1895) şi l-a însoţit la prima cercetare dialectală în Liget. George Candrea aducea în Banat experienţa dobândită la realizarea cunoscutelor lucrări scrise cu Teofil Frâncu, *Rotacismul la moţi şi istrieni*, Bucureşti, Tipo-litografia Dor P. Cucu, 1886 şi *Românii din Munţii Apuseni (Moţii)*, Bucureşti, Tipografia modernă Gr. Luis, 1888.

7.3. În presă au fost abordate recurent principalele aspecte dialectale care au preocupat intelectualitatea vremii din diverse medii so-

BDD-V701 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:08:54 UTC)

cioprofesionale: dovezi ale originii şi caracterului latin al limbii române păstrate în graiurile bănăţene, regionalismele şi limba literară unitară pentru toţi românii, redarea în scris a pronunţiei bănăţene prin diverse formule propuse de Enea Hodoş, Sofronie Liuba, At. M. Marienescu.

8. Dimensiunea de masă a preocupărilor dialectale din Banat se reflectă şi prin susţinerea lor financiară de către cercurile de afaceri româneşti. La Banca „Făgeţeana" din Făget se constituise din contribuţii benevole personale şi ale unor instituţii de credit, fondul *Dialectele române*, de care a beneficiat Iosif Popovici când i-a cercetat pe românii din Istria.

9. Învăţaţii bănăţeni din secolul al XIX-lea erau conectaţi, şi prin preocupările lor de dialectologie, la curentul european al epocii numit *Völkerpsichologie*, ţinându-se la curent cu cele mai noi cercetări din domeniul lingvisticii şi al dialectelor romanice. Sub stindardul luptei naţionale, Simeon Mangiuca şi Enea Hodoş polemizau de la egal la egal cu savanţi de anvergură europeană, precum Cihac, Miklosich şi Weigand.

BIBLIOGRAFIE

D = „Dreptatea", Timişoara.

David 2012 = Ioan David, *Presa românească din Banat. Preocupări de cultivare a limbii. De la începuturi până în 1918* [...]. Ediţia a II-a, Timişoara, Editura David Press Print, 2012.

Deleanu 2002 = Marcu Mihail Deleanu, *Academicianul Simeon Mangiuca (1831–1890)*, Reşiţa, Editura Timpul, 2002.

F = „Familia", Oradea.

FD = „Foaia diecezană", Caransebeş.

Hasdeu 1973 = B. P. Hasdeu, *Scrieri istorice*, vol. II, [Bucureşti], Editura Albatros, 1973.

Iordan–Manea 1965 = Iorgu Iordan, Maria Manoliu-Manea, *Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, Editura Didactică şi pedagogică, 1965.

L = „Luminătoriul", Timişoara.

Marienescu 1902 = Dr. Athanasie Marienescu, *Dialectul român-bănăţian* [...], Lugoj, 1902.

Oallde 1969 = Petru Oallde, *Argument*, în idem, *Tradiţie şi contemporaneitate*, Reşiţa, 1969.

BDD-V701 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:08:54 UTC)

Petrişor 1963 = Marin Petrişor, *Din istoricul cercetărilor asupra dialectului bănăţean*, în „Scrisul bănăţean", XV, 1963, nr. 5, p. 71–75.
Schott 2003 = Arthur şi Albert Schott, *Basme valahe* [...], [Iaşi, Editura] Polirom, 2003.
Turcuş 2006 = Aurel Turcuş, *Petru Broşteanu (1838–1920). Cuprindere biografică*, în volumul *Viaţa academică din Banat (1866–2006)*, Timişoara, Editura Orizonturi Universitare, 2006.

CARACTÈRE NATIONAL ET ASPECT DE MASSE DANS LES PRÉOCCUPATIONS DIALECTALES DE BANAT À LA FIN DU XIXE SIÈCLE
(*Résumé*)

Dans leur différend avec les européens qui ont slavisé le roumain à la fin du XIXe siecle, les érudits/spécialistes roumains ont employé des arguments dialectaux dans un contexte roman, pour l'affirmation de l'identité nationale, en démontrant que la langue roumaine a gardé son caractère latin malgré les influences néoslaves. Les préoccupations dialectales ont acquis un aspect de masse grâce à la presse de Banat, ou des journalistes, des juristes, des professeurs et des instituteurs, des prêtres, des médecins et des architectes ont exprimé leurs opinions sur les patois.

CUVINTE-CHEIE: *preocupări dialectale în context romanic, caracter naţional, conştiinţă naţională, aspect de masă.*
MOTS-CLÉS: *préoccupations dialectales en contexte roman, caractère national, conscience nationale, aspect de masse.*

Universitatea „Eftimie Murgu" din Reşiţa
320117 Reşiţa, B-dul Revoluţiei, 32/6

BDD-V701 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-14 18:08:54 UTC)